

ФОТОГРАФІЯ ЯК ТЕРАПЕВТИЧНА ФОРМА ФІКСАЦІЇ РЕАЛЬНОСТІ PHOTOGRAPHY AS A THERAPEUTIC FORM OF FIXING REALITY

У статті розглядаються характеристики фотографії, та можливості використання технології як терапевтичної форми фіксації реальності в роботі з клієнтом. Вивчається поняття за зміст фотографії в соціально-психологічному контексті, визначається як фіксація реального досвіду, стану чи часу, та відображає актуальне становища суб'єкта, що зображується.

Висвітлюється явище фототерапії, яке відноситься до використання фотографії та особистих знімків під час терапії, де навчені фахівці використовують ці методи, щоб допомогти клієнтам під час консультації.

Здійснено аналіз основних ідей існування терапії за допомогою фотографії, як методу. Виділяємо значущі постулати, для просування в темі: фіксації реальності: такий метод є ефективним, завдяки фотозображенням принаймні на трьох різних рівнях: терапевтичні якості фотографування, перегляду, обміну та обговорення зображень з іншими; образи є потужним засобом психологічного вираження або проживання індивідуальної реальності; фото має можливість об'єднати в єдиний об'єкт ідеї та бажань особистості, що робить її потужним способом представити свою унікальну дійсність.

Сформовано класифікацію методів фіксації реальності за допомогою фото, соціальні методи фіксації реальності, при застосуванні фотографічних зображень направленні на виявлення зовнішніх проблем особистості, а аналітично-емоційно – мають більш глибоке спрямування та передбачають вплив фотографії на підсвідомі структури індивіда.

Висвітлений основний механізм аналізу реальності через фотографічні зображення, який включає включення відзеркалення в людській свідомості законів об'єктивного світу і суспільної практики, та обумовлює можливість збереження індивідуальної реальності особи, що споглядає.

Зроблено висновки в системі вивчення фотографії як терапевтичної форми фіксації реальності про те, що фотографія є суттєвим фактором конструювання соціальних практик: соціальної взаємодії соціальних груп, еліт і активно-пасивної більшості, соціального наслідування, соціалізації, спізнання з іншим. Подальший розгляд цієї проблеми вбачаємо в більш розгорнутому вивченні теми реальності особистості, та формування її за допомогою методів фототерапії.

Ключові слова: фотографія, терапевтичне фото, фототерапія, фотоголос, фотопортрет, реальність, закарбовування дійсності.

The article considers the characteristics of photography and the possibility of using this technology as a therapeutic form of reality. The concept of the content of photography in the socio-psychological context is studied, defined as a fixation of real experience, state or time, and reflects the current position of the subject.

The phenomenon of phototherapy, which refers to the use of photography and personal photos during therapy, is highlighted, where trained professionals use these methods to help clients during the consultation.

The analysis of the main ideas of the existence of therapy with the help of photography as a method is carried out. We highlight significant postulates for promotion in the topic: fixation of reality: this method is effective due to photo images at least three different levels: therapeutic qualities of photography, viewing, sharing and discussing images with others; images are a powerful means of psychological expression or living of individual reality; the photo has the ability to combine into a single object the ideas and desires of the individual, which makes it a powerful way to present their unified reality.

The classification of methods of fixing reality with the help of photos, social methods of fixing reality, using photographic images aimed at identifying external problems of personality, and analytically and emotionally – have a deeper direction and involve the impact of photographs on the subconscious structure of the individual.

The main mechanism of reality analysis through photographic images is highlighted, which includes the reflection in the human consciousness of the laws of the objective world and social practice, and determines the possibility of preserving the individual reality of the contemplating person.

Conclusions are made in the system of studying photography as a therapeutic form of reality fixation that photography is an essential factor in constructing social practices: social interaction of social groups, elites and active-passive majority, social imitation, socialization, coexistence with others. We see further consideration of this problem in a more detailed study of the reality of personality, and its formation using phototherapy methods.

Key words: photography, therapeutic photo, phototherapy, photo voice, photo portrait, reality, embossing of reality.

УДК 159.9.072.433: 77
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.65.47>

Назаревич В.В.

к. психол. н.,
доцент кафедри вікової та педагогічної психології
Рівненський державний гуманітарний університет

Борейчук І.О.

к. психол. н.,
доцент кафедри психології та педагогіки
ПЗВО «Київський міжнародний університет»

Коробанова О.Л.

к. психол. н.,
доцент кафедри практичної психології та соціальних технологій
ПЗВО «Європейський університет»

Актуальність. Збільшення випадків використання фото та інших медіа матеріалів, для фіксації реальних подій життєвих процесів населення, провокує інтерес до вивчення цих методів з точки зору психологічного та соціально впливу, на свідомість та підсвідомі процеси сучасної особистості. Використання фотографічного стимулу послідовно асоціюється із покращенням емоційних, когнітивних та експресивних зді-

бностей на індивідуальному, груповому чи громадському рівні.

Емпіричні дані психологічних досліджень підтверджують, що зображення можуть активізувати та полегшити передачу думок та емоцій без обмеження словесної мови, що потім сприяє подоланню викликів або труднощів, з якими можуть зіткнутися деякі особи [13, с. 98]. Однак найбільш актуальним для вивчення є, багатомірність моделей викори-

стання фотографій у психосоціальних умовах, та застосування в сучасній роботі, різноманітних інструментів та прийомів фототерапії.

Застосування фотографій ґрунтується на ідеї, що візуальні засоби масової інформації полегшують доступ до символів та несвідомих матеріалів [11, с. 159]. Крім того, фотографії можуть служити способом просування єдиного та цілісного оповідання про історію індивідуального досвіду життєдіяльності індивіда, оскільки стверджується, що фотографічний стимул може сприяти повторній інтеграції та адаптивній реконструкції емоційних елементів, що оборонно відмежовуються від суб'єктивного досвіду (Вольф, 200). Зокрема, технологія, що вивчається має потенціал для візуального відображення психічних образів та внутрішніх символів суб'єкта, викликаючи, таким чином, хворобливі та недоступні спогади, які потім можна зібрати заново і надати новий сенс [33, с. 21].

Таким чином, виступаючи психодинамічним інструментом сучасності, фотозображення активує найбільш фундаментальні проблеми буття сучасного індивіда, його глибинні мотиви і страхи, свідомого і несвідомого. Та є нерозривно пов'язаним з процесом розвитку і соціалізації, а також зі спілкуванням осіб, що живуть поруч, так і з тими, хто знаходиться далеко один від одного (і в просторі, і в часі).

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Застосування фотографій у клінічному та терапевтичному [1, с. 18]. Дослідження спрямовані на категоризацію клінічного використання фотографії з визначенням різних моделей та методів втручання [6, с. 41]. Вивченням класифікації методів фототерапії займалась J. Weiser. U. Halkola, в своїх дослідженнях розкриває, що фотографування в клінічних та терапевтичних умовах головним чином спрямоване на полегшення здатності індивіда розпізнавати та виражати емоції, сприяючи таким чином саморозуміння. Впровадження нової класифікації методів використання фотографії в психологічному супроводу особистості [4, 5, 6, 12].

Формулювання мети й завдань статті. Здійснити теоретичний аналіз характерологічних ознак фотографії як терапевтичної форми фіксації реальності.

Відповідно до зазначеної мети, було висунуто такі **завдання**:

Розкрити поняття за зміст фотографії в соціально-психологічному контексті;

Вказати на класифікацію методів фіксації реальності за допомогою фото;

Висвітлити систему причин та механізм аналізу реальності через фотографічні зображення.

Виклад основного матеріалу.

Фотографія в широкому сенсі визначається, як запис зображення шляхом реєстрації оптич-

них випромінювань за допомогою світлочутливого фотоматеріалу або напівпровідникового перетворювача. В психолого-терапевтичному контексті – фотографія, визначається як фіксація реального досвіду, стану чи часу, та відображає актуальне становища суб'єкта, що зображується. За словами U. Halkola, ця технологія спрямована на полегшення здатності особи розпізнавати та виражати емоції, сприяючи таким чином саморозуміння

Фотографія, як метод психологічного втручання називають – фототерапією [3, с. 28]. Термін фототерапія використовується в психології для звернення до різноманітних програм, які відрізняються одна від одної і де фотографічний стимул вводиться з різною метою [1, с. 87]. Цей підхід був спочатку впроваджений у психологічних науках у 70-х роках, коли такі науковці, як D. Entin [4], A. Krauss [5], D. Stewart [2], I. Wolf [12] почали досліджувати потенціал фотографії у просуванні спілкування, саморозвитку та зцілення. Другу категорію моделей втручання називають терапевтичною фотографією [1, с. 44]. На Міжнародному симпозіумі фототерапії та терапевтичної фотографії у 2008 році було проголошено формалізацію третьої категорії: фотоарттерапія.

Фототерапія відноситься до використання фотографії та особистих знімків під час терапії, де навчені фахівці використовують ці методи, щоб допомогти клієнтам під час консультації.

Терапевтична фотографія використовується для вирішення фотографічних дій, які ініціюються та проводяться індивідом самостійно (або як частина організованої групи чи проекту), але де не використовується формальна психотерапія.

Нарешті, фотоарттерапія включає фотографічні прийоми, які можуть передбачати практичне використання арт-терапії. Американська асоціація арттерапії визначає арттерапію, як інтегративну професію психічного здоров'я, яка поєднує знання та розуміння людського розуму, психологічні теорії та техніки із образотворчим мистецтвом та творчим процесом, щоб забезпечити унікальний підхід, що допомагає пацієнтам покращити психологічне здоров'я, когнітивні здібності та сенсорні рухові функції [10, с. 3].

Фотоарттерапія базується на ідеї, що словесні оповідання створених фотографій можуть сприяти розвитку міжособистісних навичок, керувати поведінкою та підвищувати самооцінку та самосвідомість. Дж. Вайзер пояснює, як фотоарттерапія – це модальність фототерапії, що використовується арттерапевтами та експресивними арттерапевтами, які навчаються мистецьким медіа та творчим процесам, так що створення твору мистецтва бере участь у зустрічі з клієнтом [11, с. 170].

Звертаючись до теоретичного обґрунтування методу, виділяємо наступні значущі постулати, для актуалізації в теми: фіксації реальності. Психологи та інші фахівці з питань психічного здоров'я, вважають, що фотографію можна визначати як «терапевтичну форму фіксації реальності», оскільки вона покращує розуміння вас самих в часі та просторі, сприяє усвідомленню та вираженню основних почуттів в визначеному періоді і рухає ідентичність у нові, більш корисні напрямки (див. рис. 1). Все це можливо завдяки фотозображенням принаймні на трьох різних рівнях:

1. Терапевтичні якості фотографування та подальшої обробки фотографій;
2. Терапевтичні якості перегляду та відображення зображень;
3. Терапевтичні якості обміну та обговорення зображень з іншими.

Теорії E. Saita, C. Parrella вказують, що образи є потужним засобом психологічного вираження або проживання індивідуальної реальності. Вони дають змогу передати досвід, який неможливо легко вербалізувати, або який був спотворений свідомими спробами висловити їх. Такі структури містять символи, які вказують на речі невидимі, та підсвідомі [10, с. 8].

Фото – є творчою конструкцією, яке передає широкий спектр емоцій, спогадів, потреб та побажань.

Важливою особливістю фотозображення, є можливість об'єднати в єдиний об'єкт ідеї

та бажань особистості, що робить її потужним способом представити свою уніфіковану дійсність. Фотографія може бути конкретним зовнішнім відображенням, Я – реального та Я – ідеального індивіда, та інших його его структур емоцій і станів. Відображає реальну та відчутну форму для внутрішніх переживань, які витісняються за допомогою захисних механізмів; надаючи ідентифіковане зображення особистісного внутрішнього світу клієнта [7, с. 451].

L. Pickin вказує, що фотографічні методи реалізуються переважно у трьох контекстах: фізичному здоров'ї, психічному здоров'ї та соціально-суспільному благополуччі. Набуття якісного рівня самосвідомості індивіда, та розширення емоційного досвіду – являє собою загальну мету, спільну для кожного контексту, хоча обраний метод (що, коли і чому) визначається як установками, так і конкретними цілями втручання [9, с. 63]. Отже фотографії можна використовувати як інструмент для вивчення життєвого досвіду учасників або вони стають засобом, за допомогою якого особи можуть відображати власні когнітивні та афективні труднощі, як складову суб'єктивного проживання реальності.

Для більш детального розгляду теми, на основі теоретичного підґрунтя, нами було виокремлено наступну класифікацію методів фіксації реальності за допомогою фото (див. рис. 2):

Соціальні методи. Три методи, які найчастіше використовуються у супроводженні клі-

Рис. 1. Рівні застосування фотографії як форми фіксації реальності

ентів, ми включили до цієї статті: фотоголос, фотографічний автопортрет та фотопрезентація.

- Фотоголос – застосовується з метою сенсибілізації більш широкого соціального контексту та спільноти до життєвого досвіду окремих осіб;

- Фотопортрет – інтегрований метод, який передбачає, полегшення емоційної обробки реальності.

- Фотопрезентація – більш гнучкий метод, порівняно з вищезазначеними, який адаптується до цілей втручання та потреб особистості.

Аналітично – емоційні методи фіксації реальності:

- Фіксація станів: робота з мінливістю емоційно-насичених станів особистості, які виникають під впливом життєвих обставин, стану здоров'я, ряду інших факторів. Фіксація переживань, та наявних ідей в свідомості індивіда та в тій частині психіки, яку називають несвідоме. Формування через фото тих складових, які неможливо сприйняти за допомогою організмів та дослідити особистісно-аналітичними методами.

- Відображення подій: фокусування на зміні властивостей об'єкта, та взаємодії між об'єктами реальності клієнта, утворення нового об'єкта або знищення існуючого. Робота

в цьому методі, передбачає оцінку часу, що вказує, коли дія відбувається, і місця, де вона відбувається.

Віддаленість подій одна від одної характеризується просторово-часовим інтервалом. Місце й час події залежать від системи відліку клієнта.

- Наявність бажань: вивчення переживання, що відображає потребу, яке перейшло в дієву думку про можливість чим-небудь володіти або що-небудь здійснити. Дослідження бажань, за допомогою фотографії, мають спонукаючу силу, загострюють усвідомлення мети майбутньої дії і побудову її плану. Бажання (як мотив діяльності) характеризується досить виразною усвідомленістю потреби. При цьому усвідомлюються не лише її об'єкти, але і можливі шляхи її задоволення.

- Відображення контактів: робота з набором чинників, що обумовлюють спільну діяльність особи в конкретних спільнотах в певний час для досягнення тих або інших цілей: як широке коло спілкування клієнта (сім'я, сусіди, однокласники, співробітники, випадкові контакти); характер його відносин з об'єктами та суб'єктами, хто з них має позитивний і негативний вплив; причини конфліктних ситуацій, способи і результати, наслідки їх розгляду.

- Аналіз поглядів: вивчення елементів (якості) світогляду, що надає особистості або

Рис. 2. Класифікація методів фотофіксації реальності

соціальної групи впевненість у своїх поглядах на світ, знаннях і оцінках реальної дійсності. За допомогою фотозображень, знаходження вектору напрямку поведінки і вольові дії. Також, вивчення ступеню переконаності або віри індивіда

Отже, соціальні методи фіксації реальності, при застосуванні фотографічних зображень направленні на виявлення зовнішніх проблем особистості та забезпечення задовільної обстановки в навколишньому середовищі. А аналітично-емоційно направлені методи мають більш глибинне спрямування та передбачають вплив фотографій на підсвідомі структури індивіда.

В ході дослідження також було виокремлено низку об'єктивних причин, для створення внутрішньо особистісних систем фіксації реальності індивіда, через фото.

По перше, фотографія (фотографії, зроблені клієнтом або кимось іншим), як і інші види творів мистецтва, має здатність зачіпати внутрішнє «я» індивіда, нівелюючи психологічні механізми захистів [8, с. 27]. Завдяки тому, що особи в процесі роботи переглядають, роблять або коментують знімки, які викликають у них резонанс – розкривається новий емоційний компонент, який не сприймається свідомістю особистості.

По друге, у процесі фототерапії, психолог може направляти клієнта до зцілення, саморозуміння та усвідомлення, використовуючи фотозображення. У роботі «Методи фототерапії: вивчення таємниць особистих знімків і сімейних альбомів» психолог Дж. Вайзер докладно показує [11, с. 167], як фотозйомка від простого «селфі» смартфона до складного, цифрового зміненого зображення може розкрити багату мозаїку неусвідомлюваних асоціацій, спогадів, події, прагнень та підказок для життєдіяльності та життєтворчості особистості.

По третє, використання фотографії як інструменту, для фіксації дійсності клієнта, дає змогу забезпечення якісного проживання

реальності та її візуального підкріплення:

- Розширення реальності – досягається під час відображення на фотознімках предметів, елементів або суб'єктів, які є бажаними, але першочергово визначаються особистістю як «недоступні» й «нереальні».

- Покращення реальності – створюється за допомогою фото фіксації нових, удосконалених характеристик життєдіяльності індивіда, що забезпечує візуальне підтвердження покращеної реальності, та попереджає ризик спотворення спогадів особистості.

- Збагачення реальності – відображає наявність вже існуючої бажаної реальності, та формується за допомогою перегляду та аналізу фотографій, застосовуючи механізми вибіркової уваги, на окремих елементах зображення.

Отже, використання методів фототерапії та психологічної фотографії, дає змогу унеможливити вплив захисних механізмів особистості, при роботі, що в свою чергу сприяє розкриттю глибинних або не усвідомлюваних проблем. А також, безпечному формуванню нової системи реальності.

Говорячи про механізм аналізу реальності через фотографічні зображення, відмічаємо, що наша культурна ідентичність формується в навколишньому візуальному полі в яке, також зараховуються фото та відео спогади. Фотографія – це відбиток персональної історії клієнта, що забезпечує йому основні елементи спогадів. Адже коли клієнт дивиться на фотозображення, тільки він знає істинний сенс відтворених подій і персонажів. І так само, як ми можемо досліджувати минуле за допомогою, цього інструменту, ми можемо і прогнозувати майбутнє – використовуючи методи фототерапії. Так, фотографії стають кодом для розуміння запиту клієнта і його ситуації.

Отже фотографічний аналіз реальності особистості, включає віддзеркалення в людській свідомості законів об'єктивного світу і суспільної практики, одержане в результаті активного практичного пізнання та може зумовлювати,

Рис. 3. Механізм аналізу реальності, за допомогою фото

те, що використання фотографії в психологічному супроводі клієнта буде наступні функції, які задовольняють психоемоційні складові елементи збереження суб'єктивної реальності:

- Проявленність світу – гіперболізація реальних подій або станів, для покращення сприйняття їх особистістю, як передача інформації;

- Фрагментарний універсалізм – відображення унікальних складових реальності клієнта, через фотографію; здатність збереження сталості (універсальності), за допомогою аналізу фотографій, та виокремлення на них – незмінних характеристик як фіксація досвіду;

- Предметність пізнання – полягає у відображенні клієнтом предметів і явищ на фото, у сукупності всіх їх якостей при безпосередній дії на органи чуття – як фіксація вражень.

- Об'єктивізація явища – створення проєкції назовні внутрішніх відчуттів особистості, сформованих через роботу з фотозображеннями, активізація процесу локалізації образів сприйняття у зовнішньому світі – там, де розташовані джерела інформації, яка сприймається – як відображення реальності.

Представлено наступні види фіксації реальності за допомогою методів фототерапії:

- Фіксація фізичної реальності: зображення, що відображають самого індивіда в різні періоди його життєдіяльності: подорожі, роботу, домашню обстановку. За зображенням і тим, хто фотографує, є сенси, мотиви та емоції. А також, відповідає задовольняє одну з базових потреб особистості ідентифікації себе в його суб'єктивній реальності – «Я – є»;

- Фіксація соціальної реальності: збереження візуальної пам'яті про навколишній світ і оточуючих: друзів, колег, сім'ю, сусідів, однокласників, вчителів і т.д. Наявність зображень, що відтворюють соціальну реальність, задовольняє механізм приналежності особистості – «Вони є»;

- Фіксація інформаційної реальності: абстрактні зображення, що мають різні значення залежно від контексту: предмети, які є значущими для клієнта. Такі фотозображення визначають приналежність індивіда до області діяльності. На інтуїтивному рівні фотографія передає зміст того, про що особа фіксує в власній реальності свідомо або підсвідомо – «Це – є»;

- Фіксація бажаної реальності: фотографії, що задовольняють потребу стабілізації особистості, через централізацію ролі Я-іміджу, що дає можливість формувати свій образ відповідно до власних потреб та бажань [13, с. 117]. Група фото: бажаної реальності відповідають характеристиці пошуку індивідуального зміс-

товного поєднання; забезпечує формування діалогічного простору для формування емоційних зв'язків між трьома складовими: елементами зображення – внутрішнім стимулом – психічним станом – «Це – хочу».

В завершені теми, психологічної фотографії, звертаємо увагу на зростаючу роль фотозображень в формуванні соціальної і культурної свідомості сучасного соціального досвіду, соціального порядку та особистісної реальності. Вказуємо на ідею того, що завдяки цій обставині відбувається зміна соціальної дійсності (візуальність народжує іншу соціальність), створення нового соціального знання (візуальне знання більш адекватно відображає новий соціальний порядок, і воно органічно вбудовується в індивідуальну картину світу).

Отже, фотографія, кіно, візуальні медійні образи – це не просто інноваційний додаток до тексту, або вербальна форма репрезентації світу, реальності, а це базовий модус існування сучасної соціальності, культури, загальний принцип структурування їх форм.

Крім того, фотографія стає суттєвим фактором конструювання соціальних практик: соціальної взаємодії соціальних груп, еліт і активно-пасивної більшості, соціального наслідування, соціалізації, співіснування з іншим.

Висновки й перспективи подальших досліджень. У результаті обробки теоретичних даних із зазначеної проблематики вказуємо, що фототерапія відноситься до використання фотографії та особистих знімків під час терапії. А також, що терапевтична фотографія використовується для вирішення фотографічних дій, які ініціюються та проводяться індивідом самостійно, що вказує на те, що фотографію можна визначати як «терапевтичну форму фіксації реальності».

Узагальнення теоретичних відомостей з цієї теми вказує на те, що фотографічні зображення дають змогу передати досвід, який неможливо легко вербалізувати, або який був спотворений свідомими спробами висловити їх; та можливість об'єднати в єдиний об'єкт ідеї та бажання особистості, що робить її потужним способом представити свою уніфіковану дійсність, таку як реальність.

Проаналізовано вчення L. Pickin, [9, с. 68]. який вказує на те, що за допомогою фото фіксації особи можуть відображати власні когнітивні та афективні труднощі, як складову суб'єктивного проживання реальності.

У результаті детального розгляду теми, зауважуємо, що використання фото в психологічному супроводі особистості має наступну класифікацію: соціальні методи (фотоголос, фотопортрет, фотопрезента-

ція), аналітично – емоційні методи фіксації реальності (фіксація станів, відображення подій, наявність бажань, відображення контактів, аналіз поглядів).

Вказуємо на причини використання такого методу арттерапії при роботі з створенням внутрішньо особистісних систем фіксації реальності: фотографія, має здатність нівелювати психологічні механізми захистів; фото може розкрити багату мозаїку неусвідомлюваних асоціацій, спогадів, події, прагнень та підказок для життєдіяльності та життєтворчості особистості; використання фотографії, дає змогу забезпечення якісного проживання реальності та її візуального підкріплення.

У результаті фотографічних технологій як терапевтичної форми фіксації реальності, відмічаємо що фотографічний аналіз реальності особистості, включає віддзеркалення в людській свідомості законів об'єктивного світу і суспільної практики, одержане в результаті активного практичного пізнання.

Виокремлюємо чотири типи фіксації реальності за допомогою методів фототерапії: фіксація фізичної реальності – «Я – є»; фіксація соціальної реальності – «Вони є»; фіксація інформаційної реальності – «Це – є»; фіксація бажаної реальності – «Це хочу».

Представлено підхід до психологічної фотографії, який базується на обставині змін соціальної дійсності через фото (візуальність народжує іншу соціальність), створення нового соціального знання (візуальне знання більш адекватно відображає новий соціальний порядок, і воно органічно вбудовується в індивідуальну картину світу).

Вказано, що фотографія є суттєвим фактором конструювання соціальних практик: соціальної взаємодії соціальних груп, еліт і активно-пасивної більшості, соціального наслідування, соціалізації, співіснування з іншим.

Подальший розгляд цієї проблеми вбачаємо в більш розгорнутому вивченні теми реальності особистості, та формування її за допомогою методів фототерапії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Del Loewenthal. *The Handbook of Phototherapy and Therapeutic Photography: For the Professional and Activist Client*. Routledge, 2013. 190 p.
2. D. Stewart. *Photo therapy: Looking into the History of Photography*. IL: Charles C. Thomas Publisher, Springfield, 1983, 190 p.
3. U. Halkola. A photograph as a therapeutic experience. *European Journal of Psychotherapy & Counselling*, 2011. Vol. 9, P. 21–33.
4. Entin, Alan D. The use of photographs and family albums in family therapy. *Annual Convention of the American Psychological Association*. 2009. No. 3. P. 27–34.
5. D. Krauss. Picturing phototherapy and therapeutic Photography. *European Journal of Psychotherapy & Counselling*, 2009. Vol. 11, P. 11–23.
6. D. Stewart. *Photo therapy: Theory and practice*. Art Psychotherapy, 1989. Vol. 6, P. 41–46.
7. J. Walker. The photograph as a catalyst in psychotherapy. *Canadian Journal of Psychiatry*, 1992. Vol. 27, P. 450–454.
8. Дж. Вайзер. Методи фототерапії в консультуванні та терапії: використання звичайних знімків та фотоінтеракції, щоб допомогти клієнтам вилікувати своє життя. *Журнал Канадської асоціації арт-терапії*, 2004. Вип. 17, С. 23–53.
9. L. Pickin, V. Brunsden, L. Hill. Exploring the emotional experiences of foster carers using the Photovoice technique. *Adoption & Fostering*, 2011. Vol. 35, P. 61–75.
10. E. Saita, C. Parrella, F. Facchin, F. Irtelli. The clinical use of photography: a single case, multimethod study of the therapeutic process. *Research in Psychotherapy: Psychopathology, Process and Outcome*, 2014. Vol. 17, P. 1–8.
11. J. Weiser. Establishing the framework for using photos in art therapy (and other therapies) practices. *Arteterapia: Papeles de arteterapia y educación artística para la inclusión social*, 2014. Vol. 9, P. 159–190.
12. R. Wolf. Advances in phototherapy training. *The Arts in Psychotherapy*, 2007. Vol. 34, P. 124–133.
13. M. Uhrig, N. Trautmann, U. Baumgärtner, R.-D. Treede, F. Henrich, W. Hiller, S. Marschall. Emotion elicitation: A comparison of pictures and films. *Frontiers in Psychology*, 2016. Vol. 7, P. 98–121.